

Motto:
Motivace je hnací motor lidského chování a jednání

Motivace lidského chování a učení je stále aktuální problematikou, i když se v oblasti výzkumu motivace již velmi mnoho vykonalo. Proto se i v současnosti rozsáhle zkoumá a existuje řada publikací, které se touto tematikou zabývají. Otázka jak řídit navozování cílené motivace studentů a vojenských studentů zvláště je jedním z nejzávažnějších problémů všech vzdělávacích systémů.

Přístupy a výklady

Z latinského výrazu *movere*, tzn. hýbat, pohybovat je odvozeno slovo motiv a motivace. Výraz motiv vyjadřuje pohnutku určitého chování a slovo motivace je soubor pohnutek a vyjadřuje proces podněcování aktivity. Zkoumání motivace lidského chování je vlastně hledání odpovědi na otázku, proč se člověk chová určitým způsobem, co je příčinou jeho jednání a jak je ho možné ovlivnit.

K teorii motivace existuje mnoho přístupů a různé výkladové principy. Madsen ve své analýze motivačních teorií uvádí čtyři přístupy:

- homeostatický** – předpokládá, že přirozený stav organismu je stav rovnováhy jeho vnitřního prostředí: jestliže dojde ke změně, nastupuje chování, které má ztracenou rovnováhu obnovit (podstatou této motivace je tedy snaha vrátit se do výchozího stavu),
- pobídkový** – spočívá jednak v hédonickém principu upřednostňování prožitků libosti a vyhýbání se nelibosti, jednak principu učení, kdy se osvojují tzv. druhotné pobídky podmíněným spojením s příjemnými prožitky: původně neutrální podnět se stává motivujícím, protože je spojen s dosažitelnou libostí,
- poznávací** – spočívá v kognitivním přístupu, který tvrdí, že člověk v podstatě neučí stále přijímá a zpracovává nějaké informace a na jejich základě si vytváří určitý názor a rozhodnutí: poznávací procesy determinují procesy dynamické a mají řídící a mobilizující účinek, lidské chování je logickým výsledkem shromáždění nutných poznatků a následného rozhodnutí,
- humanistický** – předpokládá se, že motivace vyplývá ze snahy přesáhnout současný stav vlastní existence tím, že člověk v sobě realizuje vlastní vývojové schopnosti a možnosti.

Chování jedince se zpravidla neřídí pouze jediným motivem, ale celým souhrnem motivů, které mohu mít různou váhu, význam, mohou se vzájemně doplňovat nebo stát k sobě v protikladu, některé si člověk neuvědomuje, jiné se uskutečňují vůlí. Motivaci můžeme tedy chápat jako souhrn činitelů, které podněcují, směřují a udržují chování člověka.

Incentivy

Motivace chování člověka můžeme rozdělit podle toho, zda pohnutka, která vede k jednání, vychází z vnitřních potřeb, nebo zda je vyvolána vnějším impulzem, tzv. **incentivem**. Potřeby se obvykle považují za dispoziční motivační činitele, a to jak potřeby vrozené, tak i potřeby získané během života jedince. Projevují se pocitem vnitřního nedostatku nebo přebytku.

Incentivy jsou vnější podněty, které mají schopnost potřeby člověka vzbudit a v případě pozitivních incentiv i tuto potřebu uspokojit. Negativní incentivy sice potřebu vzbudí, potřebu však neuspokojí a vyvolávají chování směřující od sebe. Jevy a předměty okolního světa však obvykle nejsou vázány na uspokojení jenom jedné potřeby člověka, proto se častěji uvádí souhrn incentiv. Jestliže je vzbuzena potřeba, vzniká motiv-důvod, pro který člověk začíná jednat určitým způsobem.

Stejně jako všude jinde, uplatňuje se i zde individualita člověka, ale u převážné většiny se projevuje jistá posloupnost vzniku potřeb podle toho, jak se člověk vyvíjí. Nejznámější je z tohoto pohledu Maslowova teorie, která předpokládá, že se potřeby vyvíjejí postupně podle závažnosti pro existenci člověka a rozděluje potřeby na primární a sekundární. Jako potřeby primární se označují potřeby fyziologické a jsou společné pro člověka a ostatní živočichy. S vývojem člověka jako logického druhu a vývojem společnosti se obohacovala i lidská motivace, objevují se vyšší sociální motivy, které se stávají dynamickou silou rozvoje lidského chování. Jestliže se základní primární potřeby dostatečně uspokojí, vytváří se tím předpoklady pro potřeby sekundární – psychické, které se vytvářejí v návaznosti na sociální prostředí. I ve skupině sekundárních potřeb je možné vysledovat určitou posloupnost jejich vzniku. Nejdříve nastupují potřeby bezpečí a pocit jistoty, potřeby pozitivních vztahů a potřeby poznání. Pokud i zde nastane uspokojení, vytvoří se prostor pro potřeby spjaté s pocitem vlastní hodnoty. Podle Maslowovy teorie se jedná o dvě skupiny potřeb:

- výkon a samostatnost,
- prestiž, pozornost okolí a vlastní nepostradatelnost pro ně.

V rámci těchto obecných zákonitostí probíhá individuální vývoj osobnostní sféry člověka; individuální hierarchie potřeb každého jednotlivce dává vzniknout motivačnímu zaměření osobnosti člověka, které se projeví fixací na vliv určitých podnětů. Na podkladě motivačního zaměření osobnosti se utvářejí a stabilizují hodnoty a zájmy člověka, které se definují jako trvalejší vztah jedince k objektům a činnostem, které se projevují tendencí zabývat se jimi teoreticky nebo prakticky.

Pro každého jedince je charakteristický určitý relativně stálý soubor motivů, který se označuje jako motivační systém osobnosti. Jednotlivé motivy jsou uspořádány v hierarchii a v závislosti na vztahu k centru osobnosti. Motivační systém není stálý, během života se vyvíjí, mění, a tím ovlivňuje psychické procesy osobnosti.

Hlediska motivace

Jestliže chceme studenty motivovat, musíme si uvědomit, že motivování je možno chápát ze dvou pohledů:

- zvýšit efektivitu studentů ve výuce,
- působením školy rozvíjet šíři motivační sféry studentů a autoregulační dispozice jednotlivců.

Oba tyto aspekty jsou v neustálé interakci – aktivizace motivace studijních činností závisí na úrovni rozvoje motivační sféry osobnosti a naopak. Kromě toho je třeba na motivaci studentů pohlížet z krátkodobého a dlouhodobého hlediska. U pedagoga převládá přístup k motivaci studenta z krátkodobého hlediska: pedagog se většinou snaží vyvolat na začátku přednášky zájem o probíranou látku a předpokládá se, že tato vstupní motivace působí i v průběhu dalšího učení, což velmi často neplatí.

Jednou z principielních funkcí školy, ať základní, střední nebo vysoké, je, aby si studenti osvojili určité poznatky, naučili se určitým způsobem přemýšlet. Tento poznávací proces se neděje v izolaci, ale ve specifickém sociálním prostředí, které škola jako instituce vytváří. V neposlední řadě je tento poznávací proces reakcí na požadavky školy, je vyvolán obtížností úkolů, které jsou na studenty kladený. Ve vzdělávacím procesu se tedy vyskytuje tři základní zdroje motivace:

- poznávací potřeby,
- sociální potřeby,
- výkonové potřeby.

Úkolem pedagoga pak tedy je zjistit pořadí uvedených skupin potřeb v individuální hierarchii jednotlivých studentů, aby bylo možné použít správný postup vedení výuky.

Při motivování z hlediska momentální situace se využívá aktuálního stavu studentů. Při motivování z dlouhodobého hlediska jde především o rozvoj motivačních dispozic studentů, rozvinutí osobnostní sféry potřeb. Aby byl výsledek učení dlouhodobý, je také třeba, aby měl student aktivní vztah k budoucnosti. Proto je důležitý rozvoj zájmů, výcvik vůle a podpora hlubokého zaujetí činností, tzv. *flow motivation* (navození hlubokého zaujetí, zaujetí prací). Jedná se komplexní problém a je třeba pracovat na všech motivačních úrovních.

Tento nový přístup vysvětluje příklad některých lidí, u nichž můžeme pozorovat velké zaujetí a nasazení při vykonávání nějakého úkolu a přitom se jím nedostává žádnej vnější podpory a jen těžko se dá říci, že by práci dělali z nějakého vnitřního zájmu. I když tento typ motivace ještě není zcela vysvětlen, jsou známy určité podmínky jeho vzniku:

- vysoké požadavky na jedince a jeho schopnosti, tyto požadavky musí být v rovnováze se schopnostmi,
- zpětná vazba na jednotlivé kroky činnosti je rychlá a jasná, nejlépe pokud plyně hned z vlastní prováděné činnosti.

Někdy bývá ještě k motivaci vnitřní přiřazována i tzv. **perspektivní orientace**, což je také jeden z velmi silných zdrojů motivace při učení. Jde o určité osobnostní zaměření studentů v návaznosti na vlastní budoucnost, záleží na schopnosti orientace v čase, na tom, „jak daleko vidí“. Rozvinutí perspektivní orientace má velký vliv na intenzitu motivace, dává jí nový časový charakter.

Poznávací, výkonová a sociální motivace

Poznávací potřeby studentů může pedagog vyvolat např. tzv. problémovým vyučováním, kdy je v úlohách nastolen nějaký konflikt nebo problém a studenti musí logickým uvažováním dojít k řešení úlohy, a tím objevit nové zákonitosti, které je třeba právě pomocí této úlohy si osvojit. Musí dojít k tomu, že student sám si položí otázku, jejíž zodpovězení přinese pochopení nějakého nového principu, protože otázka pedagoga k vyvolání konfliktní situace nestačí. Při vytváření problémové situace musí být dodržena zásada přiměřenosti a míra novosti musí odpovídat schopnostem studentů.

Výkonové potřeby mohou být u studentů silně rozvinuty, a to, jak se studenti budou provozovat, hodně závisí i na schopnostech studenta vzhledem k dané úrovni úkolů. Výkonová teorie rozlišuje dva druhy výkonových potřeb:

- potřeba úspěšného výkonu,
- potřeba vyhnutí se neúspěchu.

Studenti s převažující potřebou úspěšného výkonu obecně rádi soutěží s rovnocennými soupeři, mají tendenci nevzdat se a vytrvat při řešení úkolu až od konce, příliš snadné úkoly je nezajímají.

Studenti s převažující potřebou vyhnutí se neúspěchu většinou pracují z obavy možného neúspěchu, hlavním motivačním faktorem je strach, nemají rádi soutěžení a neúspěch vidí ve vnějších příčinách. Takovým studentům lze pomoci, pokud pedagog nebude používat stejně obtížné úkoly pro všechny, ale pokud budou výkony jednotlivých studentů posuzovány vzhledem k jejich předešlým výkonům. Takovým individuálním hodnocením může pedagog upevnit ve studentovi víru ve vlastní rozvoj a pocit, že příčinou úspěchu jsou z velké části píle, zájem a motivace.

Sociální motivaci podmiňuje zejména potřeba pozitivních vztahů, potřeba afilace a potřeba sociálního vlivu, případně potřeba prestiže. Tzv. **motivační klima** jednotlivých skupin, které závisí na struktuře skupiny a způsobu, jak pedagog vede výuku, je z velké části odrazem klimatu ústavu nebo fakulty, a tím je zasazeno do širšího rámce.

Pokud se pedagog zajímá o své studenty, emocionálně je podporuje a povzbuzuje, aktualizuje ve větší míře potřebu pozitivních vztahů. V takové skupině vládne nekonfliktní atmosféra, která pomáhá vytvářet mezi studenty kooperativní vztahy. Studenti bývají často motivováni k učení vstřícným postojem pedagoga a jsou ochotni pracovat pro dobrý vztah k nim.

Potřeba vlivu a prestiže může být vyvolána např. určitými výchovnými postupy. V mnoha oblastech se jako motivačního prostředku využívá soutěž. Aby se nestala nemotivační, je třeba dodržovat určitá pravidla: všichni studenti by měli mít pocit, že mají šanci na úspěch, a proto by se měly střídat soutěžní aktivity. Přemíra soutěžení ovšem může vyvolat i nekooperativní atmosféru, jenž může vyústit až v lhostejnost nebo radost z neúspěchu ostatních.

Úloha pedagoga ve vzdělání a výchově

Na osobnost učitele pohlížíme jako na člověka, jenž je v neustálém kontaktu s druhými lidmi, na které pedagogicky působí, vychovává je, snaží se jím vštěpovat vědomosti a dovednosti a motivuje je k dosahování co nejlepších výsledků. Při charakteristice pedagoga nelze nezmínit známou tezi od K. D. Ušinského, podle níž „vše spojené se školou je založeno na osobnosti učitele. Žádný školní řád, i kdyby byl vymyšlen sebedůkladněji, nemůže nahradit působení učitele...“

Jedním z nejdůležitějších úkolů pedagogů je naučit studenty principům, které jím umožní spojovat výkonové cíle jednotlivých témat vyučování s širšími, obecnějšími cíli. Jednou z možností jak přispět k vytváření výkonové motivace je tedy vycházet ze vztahu specifických výkonů studentů k jejich zájmům a k jejich vlastním životním cílům.

Jestliže výkony v dílčích úkolech mají být zdrojem motivace, musí sledovat jednotlivých výkonů vyústit v potěšení z učení samého. Vytvořit lásku k učení předpokládá, že student je schopen srovnávat své výkony v průběhu osvojování určitého tématu nebo učební látky s danými standardy a sledovat své pokroky.

Jak zajistit, aby student mohl vnímat výsledky své činnosti, zjistit, že jeho výkony jsou správné? Především je třeba zajistit, aby student dostal včasnu zpětnovazební informaci. Při výuce ve třídě je typické, že student realizuje odpověď, která prezentuje jeho nově získanou způsobilost a je mu sděleno, zda jeho odpověď byla správná, či chybná. Pedagog používá výrazu jako dobré, správně, špatně, případně po správné odpovědi přejde k dalšímu úkolu, další části lekce, může užít i celé řady dalších vodítek, přikývnutí, úsměvu apod. Důležitou zpětnovazební technikou je prověřovací cvičení či test a vyhodnocení výkonů, kterých student dosáhl. Test, jehož smyslem je motivovat učení, by ovšem neměl obsahovat nic o čem se ví, že to student nemůže znát.

Je třeba mít také na paměti, že při organizovaném vzdělávání realizujeme cíl vytvořit způsobilosti, které budou projedincům trvale užitečné. Je třeba dosáhnout toho, aby naučená způsobilost byla přenášena do nových a odlišných situací. Platí to téměř o všech osvojovaných způsobilostech. V jazykovém vzdělávání to znamená, že možnost transferu cizích slov a vět se zvýší, jsou-li procvičovány v mnoha různých kontextech. Pro organizaci vyučování z toho vyplývá, že je třeba zajistit, aby studenti své dovednosti aplikovali co nejširši, v různorodých situacích.

Podmínkou zajištění transferu je bohatá různorodost podnětových situací. Jednou z možností je zajistit různorodost kontextu prostřednictvím verbální komunikace typu „skupinová diskuze“.

Výše uvedené poznámky k dané problematice nejsou samozřejmě vyčerpávající. Podmínky učení i vyučování se mohou velmi různit a vždy je třeba přihlížet ke konkrétním možnostem, cílům a společenské situaci.

Závěr

Problém motivování studentů není rozhodně problémem novým. Zkoumá se již desetiletí a jistě bude i nadále. Neexistuje jediná správná cesta, jediný recept, ale je zřejmé, že motivování studentů ve výchovně-vzdělávacím procesu je jedním z důležitých úloh pedagoga. Bez ohledu na to, zda půjde o úsilí působit na jejich vnitřní hodnotový systém nebo vnější okolnosti, je nezpochybnitelné, že motivovaní studenti, studenti, kteří mají jasného cíl, důvod pro studium, zpravidla přispějí k efektivnější výuce, porozumí probíraným problémům lépe a rychleji a rovněž také dosahují lepších výsledků.

Literatura:

FÜRST, M. *Psychologie*. Olomouc: Votobia, 1997.
HRABAL, V., MAN, F., PAVELKOVÁ, I. *Psychologické otázky motivace ve škole*. Praha: SPN, 1984.
PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997.
ROSICKÁ, Z. Motivace a výuka dospělých. In *Vojenské rozhledy*, 8. Praha: AVIS, 1993
ROSICKÁ, Z. Další vzdělávání učitelů. In *Cizí jazyky ve škole*, 2, 1982/1983.
RHEINBERG, F. – MAN, F. – MAREŠ, J. Ovlivňování učební motivace. In *Pedagogika*, 51, 2001, č. 2.